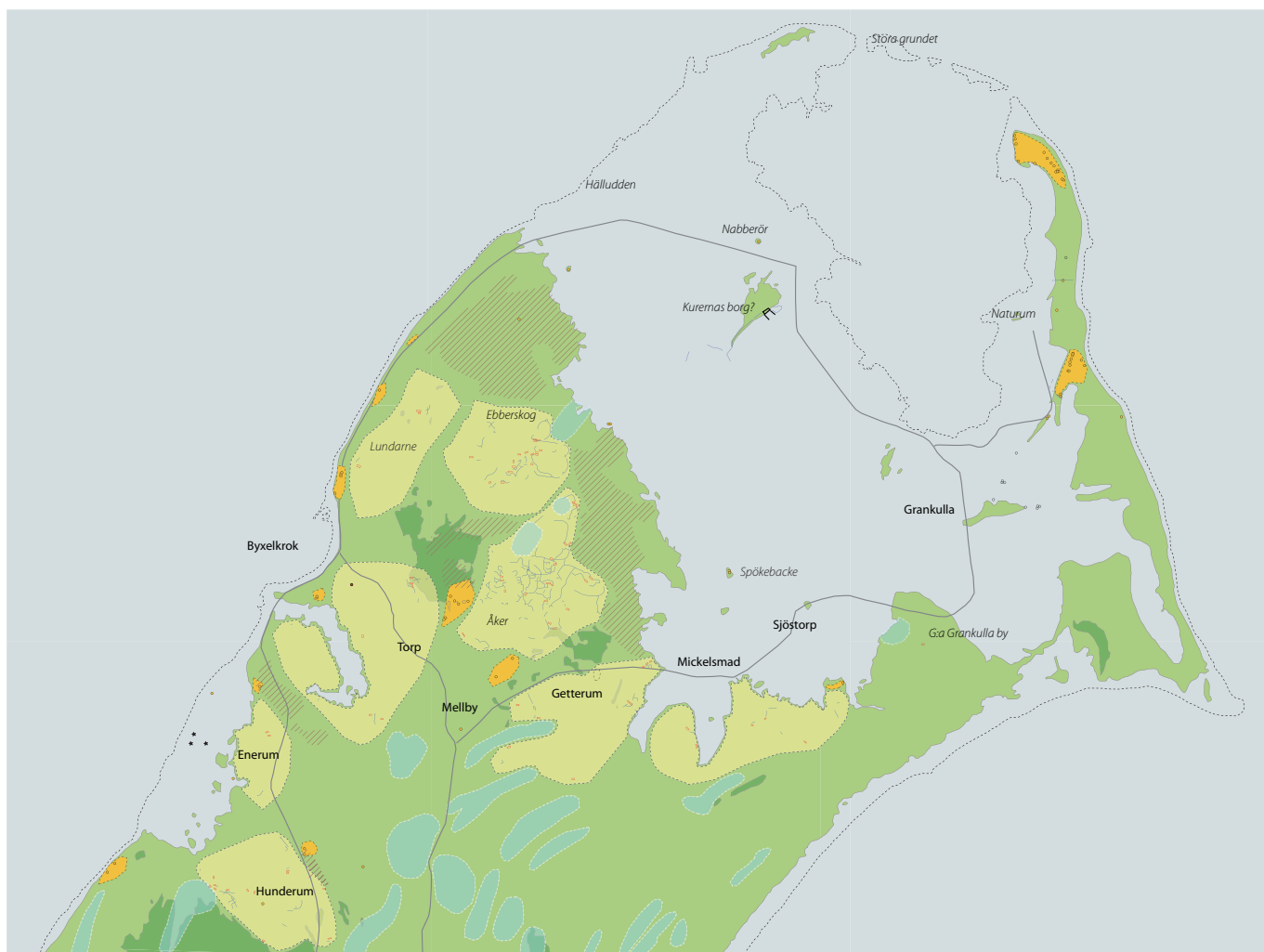

ÖLANDS NORRA UDDE

ett *Promontorium Sacrum* och en förhistoriskt viktig
maritim knutpunkt i Östersjön

Produktion: Gudrun & Gudrun Kulturodling 2025

Finansiering: Länsstyrelsens kulturmiljöbidrag

Vetenskaplig text: Jan-Henrik Fallgren

Kartbearbetning och layout: Ylva Bäckström

Framsida: Grankullaviken under järnåldern. Underlag: fornlämningar och strandlinjer är hämtade från den topografiska kartan LMV/RAÄ Fornsök (2025). Våt- och alvarmark från äldre historiska kartor, LMV och skogskartor över Kronoparken från 1820-talet, Arkivet i Vadstena. Bearbetning: Ylva Bäckström

Logga: del av den s k Hulterstadskvinnan (motiv på runsten från Hulterstads kyrka, Hulterstads sn, Mörbylånga kommun, Öland. Stenen har daterats till vikingatid och texten lyder: "Astrid lät resa denna sten efter Björn, hennes man. Gud hjälpe hans själ."

Baksida: Karta över Öland, 1677 © Lantmäteriet, licensierad under CC BY 4.0, bearbetad av Gudrun & Gudrun kulturodling, <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

ÖLANDS NORRA UDDE

ett *Promontorium Sacrum* och en förhistoriskt viktig maritim knutpunkt i Östersjön

Längst norrut på Öland finns två uddar som omsluter en vik, Grankullaviken, vilken är öns bästa naturliga hamn. I äldre tid kallades den också *Örbovik* eller *Örehamn*. På den östra udden, inom naturreservatet Trollskogen, syns en 210 meter lång mur som övertvårar halvön i öst-västlig riktning. Denna har under en längre tid kallats "Jaktmuren", men är i själva verket inte en mur som hägnat jaktvilt under medeltiden, utan en mur som under järnålder avgränsat en helig udde eller en fredhelgad plats, vilket kommer att framgå av texten nedan. Runt viken finns ett ganska stort antal gravar bevarade, 42 stycken, både stora rösen och större stensättningar. Hälften av dessa finns norr om muren på den östra udden. Några enstaka finns även och har funnits på den västra sidan, på låga höjder i landskapet, som då gravarna byggdes antingen utgjorde små öar mitt i viken, eller uddar. Det stora gravröset på en av uddarna, *Nabberör*, undersöktes 1938 och visade sig innehålla en båtgrav från omkring 700 efter Kristus.¹ Det är den enda arkeologiska undersökning som gjorts i området. Utifrån vad vi idag vet om havets nivåförändringar över tid på norra Öland, och vilka typer av gravformer som finns här, kan man förstå att majoriteten av gravar troligen uppfördes under den senare delen av järnåldern, dvs. under vendel- och vikingatid.² Men några kan också vara tillkomna redan under folkvandringstiden.

---

1 Anderbjörk 1939

2 Fallgren 2001a: 58-59, 2006: 136

Hamnen Örehamn

Figur 1. Grankullaviken 1945. Foto taget från Stora grundet mot Trollskogen. Borgholms kommuns bildarkiv (00112.01)

Grankullaviken ansågs, enligt Nicolaus Vallinus,³ vara den bästa hamnen på Öland under äldre tider. I inloppet till viken fanns på ön Stora grundet ett kapell helgat år *S:t Olof* (Figur 1). I Fornminnesregistret är detta kapell felaktigt placerat på Lilla Grundet. Fyrmästaren Harald R. Sidén var på plats när bygget av fyren startade år 1845 och han skriver i ett brev att stenen från kapellet användes för att bygga fyren Långe Erik, som alltså står på kapellets gamla plats. Kapellet bör ha varit stort och man vet att det hade begravningsrätt, då flera skelett hittades då fyren byggdes. År 1367 daterar kung Albrekt av Mecklenburg ett brev i Örehamn och 1444 utfärdar kung Kristoffer av Bayern ett skyddsbrev för Kalmar nunnekloster

här. År 1487 kommer kung Hans med 40 skepp till Örehamn för att möta Sten Sture den äldre och Ivar Axelson (Tott) för förhandlingar. Följden av detta möte blev att Sten Sture fick Borgholm och Öland.⁴ Förhandlingarna, liksom de tidigare skrivna breven, har tydligen ägt rum i kapellet. Möjligen har kapellet byggts av gotlänningar då *S:t Olof* var gutarnas speciella skyddshelgon.⁵

Dessa uppgifter fick också historikern Nils Blomkvist att karaktärisera hamnen som en viktig medeltida omsättningsplats för den internationella sjöfarten i Östersjön.⁶ I likhet med andra hamnar med *S:t Olofs* kapell i södra

3 Vallinus 1703

4 DMS 4:3: 46f; Boström 2011: 15

5 Boström 2011: 16

6 Blomkvist 1979: 70

Figur 2. Grankullaviken med den nutida strandlinjen, 5- och 10 meters strandlinjer, fornlämningar, våt- och alvarmarker. 5 meters strandlinje motsvarar ungefär 250 e. Kr och 10 meter stenålder. Underlag: strandlinjer och fornlämningar är hämtade från topografiska kartan LMV/RAÄ Forsök (2025).

Östersjön, kan den också ha använts av det mycket stora antal korsriddare som, från och med början av 1200-talet, varje år passerade Öland med siktet inställt på Gotland och vidare mot Baltikum, Livland och Kurland.⁷

Ännu äldre uppgifter i *Knyttlingasagan* och i *Saxo Grammaticus' Gesta Danorum (Danernas bedrifter)* talar om våldsamma och krigiska händelser mellan danskar och hedniska *kurer*. Dessa händelser tros ha utspelat sig just här, i Grankullaviken. Texterna är nedtecknade på 1200-talet – den

förstnämnda på Island, och den andra av dansken Saxe den lärde. Båda källorna nämner att delar av det danska riket (Blekinge) härjas år 1170 av hedniska *kurer* som rövar byte och slavar. De uppehåller sig på och tycks ha haft en bas i en hamn kallad *Jarnloka* ("järnlåset") på Öland. Som svar beordrar Kung Valdemar i Danmark sin son Kristoffer, tillsammans med biskopen Absalon och Esbern Snare, att utrusta skepp och segla mot Öland. Både Esbern och Absalon tillhörde den mäktiga Hvide-ätten, som vid sidan av den kungliga ätten var den starkaste militära och ekonomiska maktfaktorn i Danmark vid denna tid.

Flottan, bestående av ett stort antal skepp, seglade upp genom Kalmar-sund och gick iland på Öland där man tog byte från ölänningarna - boskap och kvinnor. Där fick man samtidigt veta var kurererna höll hus. Det var vid en hamn som låg invid en skog och vars mynning lätt kunde bevakas.

Beskrivningen passar mycket väl in på Grankullaviken, där öarna Hälludden, Gåsgrundet, Tobisgrundet samt Stora och Lilla grundet effektivt spärrar av och försvårar infarten. Vidare berättas att kurererna byggt en försvarsanläggning inne vid hamnen *Jarnloka*, där de förvarade sitt rövade gods. När danskarna anländer till viken utbryter en mycket blodig kamp mellan daner och kurer som pågår i två dagar. Kurernas styrka uppges vara några hundra man. Efter två dygn lyckas danerna besegra och slakta samtliga kurer inne i den befästning som de själva byggt och lägga beslag på allt det gods som kurererna samlat där.⁸

Intressant i sammanhanget är att undertecknad för ett antal år sedan, tillsammans med personal från Domänverket, funnit tydliga spår efter någon slags försvarsanläggning på den västra sidan av Grankullaviken, ca 400 meter söder om Nabbelund. Försvarsanläggningen/borgen är rektangulär 45 x 50 meter stor. Från dess östliga begränsning utgår två 60 meter långa murar med ett mellanrum på 75 me-

ter, likt armar som sträcker sig ned till den dåtida stranden och vidare ut i viken (se Figur 2). Detta skulle passa mycket väl in på hamnens namn, *Jarnloka* - järnlåset, som nämns både av Saxo och i *Knyttlingasagan*, dvs. en hamn som förmodligen kunde stängas av med en kedja.

Det finns alltså mycket som pekar på att Grankullaviken är den plats där kurererna höll till och där det blodiga slaget mellan danskar och hedniska kurer stod veckan före midsommar år 1170. En alternativ plats är möjligen *Kårehamn* längre söderut på norra Ölands ostkust, då förleden i namnet ursprungligen anses betyda 'kurer'. På 1400-talet skrivs nämligen namnet *Curahamn* och på ön utanför, *Kåreholm*, finns lämningar efter befästningar som förmodligen är medeltida.⁹ De är också mycket möjligt att kurer kan ha haft flera stödjepunkter på ön under dessa oroliga tider, då danskar, svenskar, tyskar, kurer och vender slogs om herraväldet i Östersjöområdet. I *Vedborme* träsk på norra Öland, i Högby socken, har rester efter en större träkonstruktion, likt *Bulverket* i Tingsstäde träsk på Gotland, hittats ute i den forna sjön.¹⁰ Denna kan mycket väl vara ett verk av kurer, då sådana anläggningar var mycket vanliga i deras egna hemtrakter under denna tidsperiod.

8 se vidare Lindström 2015: 20-28

9 se Vikstrand 2020a

10 Fallgren 1996, 2001b: 76

Figur 3. Norra udden med dagens strandlinje, 4 och 5 meters strandlinje. 4 meter motsvarar ungefär slutet av folkvandringstid, c. 550 e. Kr och 5 meter mitten av romersk järnålder, c. 250 e. Kr. Underlag: fornlämningar och 5-meters strandlinje är hämtade från topografiska kartan LMV/RAÄ Forsök (2025) och Lantmäteriet/Borgholms kommun (4 meters kurvan)

Muren och den heliga udden

300 meter norr om Naturum Trollskogen på den nordöstra udden finns en kraftig stenmur som övertvårar udden i öst-västlig riktning (se Figur 3). Alltsedan 1960-talet har den kallats för "Jaktmuren". Man hade tänkt sig att den skulle ha avgränsat ett medeltida vilthägn eller en jaktpark, likt Karl X Gustavs mur på Öland södra udde. Denna uppfattning bygger inte på några faktiska historiska uppgifter eller några andra fakta, utan är endast ett löst antagande. De många jaktparker som fanns på Öland under högmedeltiden hade ett helt annat utseende och form än denna mur i Trollskogen. Karl X mur byggdes för att hålla böndernas boskap utanför betet söder om muren, vilket var avsett för kronans vilt och hade inget med jakt att göra egentligen. Denna mur har också en helt annan karaktär i fråga om uppbyggnad och höjd än vad den i Trollskogen har.

Den mur som övertvårar och avgränsar den nordöstra udden kan varken ha varit en s.k. jaktmur eller utgjort ett vilthägn, eftersom muren inte har avgränsat udden fullt ut ned till vattnet på ömse sidor. I stället slutar muren både i öster och i väster ca sex respektive fyra meter ovanför den nuvarande strandlinjen. Detta innebär att denna mur i stället har fungerat som en avgränsning av udden långt tidigare än 1500-talets senare del,

vilken är den tidsperiod som tidigare förslagits.

Utifrån vad vi numera vet om strandlinjeförskjutningen kan man utifrån avståndet mellan de båda ändarna av muren och den nuvarande strandlinjen på ömse sidor av muren konstatera att muren bör ha byggts någon gång i början av folkvandringstiden (400–550 e. Kr.). Vid folkvandringstid var strandlinjen på norra Öland ca 4,5 meter högre än idag. Vid vendeltidens slut (700-talet) låg den ca 3,5 meter över havet och under vikingatiden (800–1050 e. Kr.) mellan ca 3–2,5 meter över den nuvarande strandlinjen.¹¹ Muren är 210 meter lång, 3–4 meter bred och 0,7 meter hög, och är byggd som en skalmur av gråsten (Figur 4).

Murar och/eller vallar som avgränsar halvöar och uddar är ett mycket vanligt förhistoriskt fenomen i hela Europa, särskilt vid Atlantkusterna. De äldsta härrör från slutet av stenåldern, men flertalet förefaller ha anlagts under brons- och järnåldern. På engelska kallas lämningstypen då de härstammar från bronsålder och framåt, för *promontory-forts*,¹² till skillnad mot *hill-forts*, där murar eller vallar omsluter en bergstopp.

¹¹ Mikaelsson 2020

¹² se t.ex. Sharpe 1992; Herring 1994; Cunliffe 2001; Henderson 2007

De äldsta hägnade halvöarna är från slutet av stenålder och kallas vanligen i stället på engelska för *henge monuments* och i Skandinavien för *Sarup-anläggningar*.¹³

Murarna eller vallarna hos dessa monument avgränsar ett, som man brukar kalla "fred-helgat" område, vilket då utgjordes av själva halvön, udden. Inom det avgränsade området har man ofta påträffat olika slags rituella depositioner, och ibland även gravar. Vanligen förekommer någon form av speciell naturformation på dessa uddar som från början tilldragit sig människors förundran och fantasi, t.ex. ovanliga stenformationer eller gigantiska stenblock eller klippor med mänskliga drag, grottor och liknande.¹⁴ Det är också känt från olika kulturer världen över att flera viktiga rituella handlingar måste utföras då man inviger en kultplats. Syftet med dessa är att separera det heliga området från den profana sfären, det vill säga den dagliga och vanliga. Detta gjordes alltså vanligen med en mur, vall eller ett dike. Området innanför avgränsningen skulle befrias från onda krafter och reserveras för gudomen. Det blev härigenom en mötesplats vid de rituella aktiviteterna mellan människor och den mytiska världen.¹⁵

Figur 4. Muren mot öster. Foto: Jan-Henrik Fallgren

Redan den grekiska författaren *Strabo*, som föddes år 63 f. Kr. och dog i Rom 24 e. Kr., skrev om heliga halvöar och uddar, vilka han kallade *sacrum promontorium* på latin i sin bok *Geografica* i 17 band,¹⁶ som topografiskt behandlade Europa, Asien och Afrika. Han nämner ett antal sådana hos kelterna i nuvarande Frankrike, Spanien, och på de Brittiska öarna. Det kan också i detta sammanhang påpekas att samtliga tempel i Medelhavet helgade åt den grekiske havsguden Poseidon alltid var uppförda på halvöar.¹⁷ Det är också känt från många andra källor att speciella

13 Andersen 1997; Whittle et al. 2011; Gibson 2012; Wickham-Jones 2015; Towers et al. 2015

14 Sharpe 1992; Andersen 1997; Henderson 2007

15 Sundqvist 2016b

16 Strabonis Rerum Geographicarum Libri XVII

17 Semple 1927

Figur 5. Hjerteskeppet från norr. Gravarna ligger på höger sida och "tingsplatsen" på vänster. Foto: Jan-Henrik Fallgren

halvöar, uddar och öar betraktades som heliga platser, inom keltisk, germansk, slavisk, baltisk och nordisk mytologi och religion. Det viktiga med dessa platser var att de var mötespunkter för flera olika element - hav, himmel och jord - så kallade *liminala* platser (övergångsplatser). Just på sådana ställen ansågs det under dessa tidsperioder vara som lättast att komma i kontakt med den andra världen och gudarna.¹⁸

Som ett konkret exempel från nordisk vikingatid kan man ta en episod ur den isländska *Landnamabok*, där det berättas om hövdingen Torolf som byggde en gård vid *Torsnäs* på västra Island. Där byggde han även en byggnad som han helgade åt guden Tor. Vidare sägs det att det fanns ett

berg vid *Torsnäs* som betraktades som så heligt att ditåt fick ingen otvättad skåda och där fick ingen levande skadas, varken människa eller djur. På den platsen rådde frid. På den heliga udden av näset inrättades en tingsplats och inom den heliga avgränsningen fick ingen göra sina behov. Senare utbröt strider mellan Torolfs folk och andra släkter i närheten och en strid mellan dem kom att utspelas på den heliga udden med tingsvallen. Därför tvingades man efteråt flytta tingsplatsen till en annan plats på näset "då vallen blev skändad av fiendeblood".¹⁹

Utifrån det ovan nämnda, finns det anledning att tänka sig att muren som avskärmar den nordöstra udden här på norra Öland har haft funktionen

18 Heide 2011

19 se Sundqvist 2016b

att separera och inhägna något heligt, ett *fred-helgat* område. Tidigare nämndes att det ofta funnits speciella naturformationer på kända heliga halvöar, formationer som fångat människors fantasi och förundran och gjort att platsen kommit att betraktas som speciell och helig.

Här på nordöstra udden av Öland finns också en mycket markant naturformation, en så kallad *dödisgrop*. Denna stora grop, 60 x 35 meter, ligger längs upp på den udden och dess botten har formen av ett stort skeppsskrov (Figur 5). Utan tvekan är det just därför den fått den folkliga benämningen *Hjerteskeppet* i en lokal sägen om ett skepp som lidit skeppsbrott och bäddats in i strandvallarna. Med tanke på dateringen av muren och de många forntida gravarna norr om muren och framför allt de som ligger intill denna stora dödisgrops västra sida, kan man kanske tänka sig att människorna under järnåldern associerade denna stora båtformade grop med guden *Frejs* magiska skepp *Skidbladner*, som rymde alla gudar, deras vapen och härkläder. Skeppet hade alltid medvind vart än det färdades, både till sjöss, i himlen och på land, men kunde vikas ihop och stoppas i en pung när det inte användes.²⁰

I botten på dödisgropen finns en brunn (*Djävulsbrunnen* kallad), som i senare tid blivit murad och igenlagd.

20 Simek 1993; Steinsland 2005

Ytterligare två stensamlingar finns i botten av gropen, vilka möjligen kan utgöra igensatta brunnar eller källor. Om detta stämmer, finns här tre källor eller brunnar, vilket kan leda till spekulationer om en koppling till de tre brunnar som enligt nordisk mytologi låg under världsträdet *Yggdrasil*, dit gudarna red för att hålla ting.²¹

Öster om *Hjerteskeppet* finns en kvadratisk/rektangulär inhägnad som kan ha fungerat som tingsplats - själva den inhägnade platsen på tinget, *lagtunet*,²² eller möjligen varit platsen för ett tidigt kapell (och i så fall äldre än St: Olofs kapell i inloppet till Grankullaviken). Den geologiska formationen - *Hjerteskeppet* - kan dessutom ha fungerat som en naturlig amfiteater, där stora folksamlingar kunde samlas vid ting eller de många begravningar som ägde rum här. Sammanfattningsvis menar vi att muren i Trollskogen avgränsade ett heligt område - en helig udde - som utgjorde ett *fred-helgat* område där speciella gravar anlades under vendel- och vikingatid.

Liknande murar som övertvärrar näs, rullstensåsar och forna halvöar finns på flera håll i Sverige. Ett tydligt exempel är det stora gravfältet norr om *Tumbo* kyrka i Södermanland, ett av Mälardalens allra största gravfält. Vid rullstensåsens norra ände, där grav-

21 se Simek 1993: 375-376

22 se Sanmark 2017; Semple et al. 2021

fältet avslutas, finns en kraftigare mur som löper tvärs över åsen. Under vikingatiden utgjorde denna ås fortfarande en udde som sträckte sig norrut i Mälaren.

Nyligen undersöktes en sådan mur vid *Gothemshammar* på Gotlands östra kust, vilken kunde dateras till bronsålder.²³ *Vialm* och *Vialmsudde* i Föra socken är idag en halvö som sträcker sig ut mot sydost i havet. Namnet som ursprungligen varit ett *Viholm* och en motsvarighet till de mellan-svenska *Helgö*-namnen, är på flera sätt intressant i detta sammanhang då förleden *Vi-* visar att platsen, udden/holmen, betraktats som helig.²⁴ Fenomenet med heliga uddar har nog varit mycket mera utbrett här i Skandinavien än vad man kanske tänker sig under förkristen tid.

Gravarna

När det gäller gravarna i området runt Grankullaviken har det redan nämnts att de torde ha tillkommit i slutet av järnåldern, möjligen redan under folkvandringstid, men framför allt under vendel- och vikingatid. Detta beroende på deras placering i förhållande till strandlinjerna.

Den enda grav som är undersökt i området är *Nabberör*, en båtgrav från omkring år 700 e. Kr. (Figur 6). Detta

Figur 6. Nabberör 1928. Kalmar läns museums bildarkiv (KLMF.A27471)

stora röse fanns ca 600 meter från hamnen i Nabbelund. Röset var 15 meter i diameter och 2 meter högt. I mitten fanns en grop, som orsakats av gravplundrare. Hela röset togs bort 1938 då man använde stenen till att bygga piren vid Nabbelund. Två arkeologer Jan Erik Anderbjörk och Erik Oxenstierna befann sig i socknen för att göra den första fornminnesinventeringen på ön, beställd av Domänverket. Efter att ha fått uppgifter om förstörelsen av röset gjorde de en

Figur 7. Rekonstruerad sköld med bland annat sköldbeslag och skållor. Upphov: Eriksson, Thomas, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0)

23 Wallin & Martinsson-Wallin 2018

24 Vikstrand 2020a

Figur 8. Beslag från skölden. Upphov: Ericsson, Thomas, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0)

Figur 9. Svärdshjalt. Upphov: Ericsson, Thomas, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0)

Figur 10. Rembeslag. Upphov: Ericsson, Thomas, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0)

Figur 11. Beslag. Upphov: Ericsson, Thomas, Historiska museet/SHM (CC BY 4.0)

efterundersökning på platsen samma år i september. De började med att sälla sanden i plundringsgropen som gick ner till marknivå och fann de första förgyllda föremålen. Snabbt insåg de att det var fråga om en båtgrav och fortsatte undersökningen av de rester som fanns kvar. Röset hade täckt en obränd båtgrav. Längden på båten kunde uppskattas till omkring 10 meter och bredden till tre meter. Över båten som var nedgrävd i sand hade det funnits ett lager av stockar. På dessa hade man sedan byggt det stora röset.

Flera delar av en påkostad vapenutrustning påträffades, där vissa föremål var tillverkade i silver och hade förgyllda detaljer. Bland fynden fanns bland annat rester av två svärd samt beslag och buckla från en sköld (Figur 7-11). Vapendelar bar tydliga spår av hugg från skarpa vapen. Man hittade även rester av ett hundkoppel och ett betsel till en häst. Tre glaspärlor, en sländtrissa av täljsten och bronsbleck togs också till vara. Fynden visade tidigt att både män och kvinnor hade begravts i båten. Därtill fanns lämningar efter fyra hundar, en häst, får eller get samt fåglar.²⁵

När skelettmaterialet, som varit försvunnet en längre tid, återfanns har man kunnat slå fast att graven innehöll rester efter 10–12 människor och att en av männen hade kraftiga

25 Anderbjörk 1939; Fallgren 2001

skador på kraniet.²⁶ Detaljerade nya undersökningar av hund-skeletten visar att de fyra hundarna, med en mankhöjd av 74 cm, är de största hundar man funnit i landet från slutet av järnåldern. Isotopanalyser visar att de kommer från tre olika regioner av Sverige; en är från Öland och de övriga från två olika områden av fastlandet, bl a Mälardalen.²⁷

Förekomsten av denna båtgrav gör det naturligt att tänka sig att flera av de stora rösen som finns här runt Grankullaviken faktiskt är båtgravar från vendel- och vikingatid. Båtgravar under rösen finns också dokumenterade från andra håll på Öland, särskilt intill tings- och handelsplatsen i *Köpingsvik*, vid Klinta by. Där är det i huvudsak kvinnor som lagts i båtar som eldats upp och senare täckts av rösen.²⁸

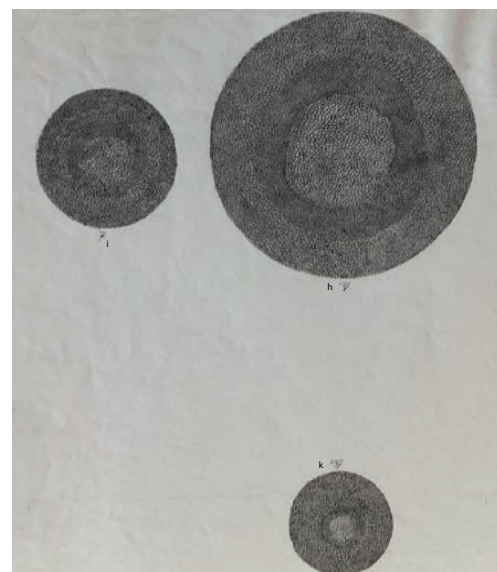
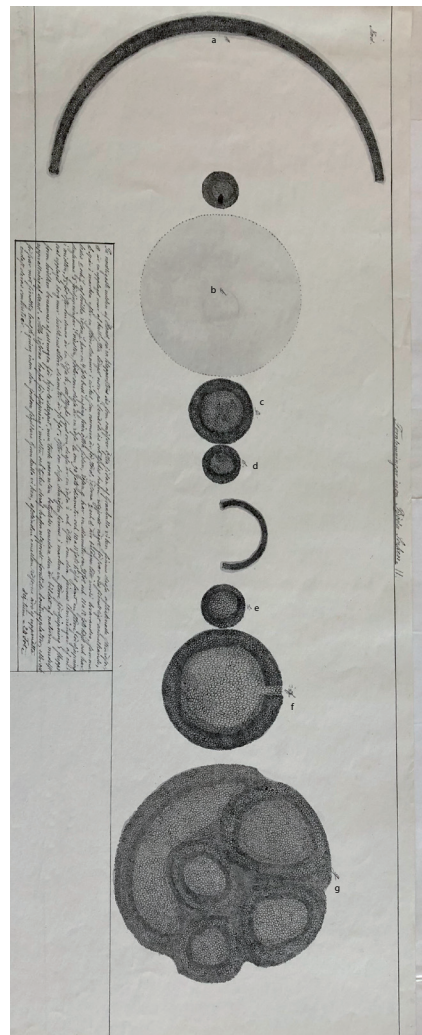
Liksom i Köpingsvik och även på några andra platser på Öland, är samtliga gravar kring Grankullaviken inte placerade i förhållande till någon samtida bebyggelse eller odlingslandskap, utan placerade med en rumslig koppling till en viktig och bra hamn.²⁹ *Nabberör* var, som tidigare nämnts, beläget på en mindre udde inne i viken. Fyra gravar har legat på små öar i området. Ett större röse uppfördes

26 Wilhelmson 2017; Wilhelmson & Price 2017; Magnell et al. 2024

27 Magnell et al. 2024

28 se Schulze 1987, 2004

29 se vidare Fallgren 2006

Figur 12. Plan över gravarna väster om Hjerteskeppet, från norr till söder. Ritningar av H A R Sidén 1873. Kalmar läns museums bildarkiv

på en liten ö sydost om Hälludden, nordost om det som idag kallas *Nep-tuni åkrar*. På *Spökebacken*, norr om Mickelsmad – som under järnålderns slut utgjorde en mycket liten ö mitt i viken – finns två större rösen och en bautasten (se Figur 2).

Det största gravfältet vid viken finns på den östra udden, precis intill och norr om *Hjerteskeppet*. Här hittar man också de största gravarna i området. Fyrmästare Harald Sidén ritade av detta gravfält 1873, som då bestod av fyra större rösen (15–22 meter i diameter) och sex stensättningar (Figur 12). Idag är sju av dessa gravar synliga. Därtill har två båtgravar och ett röse påträffats nyligen. Sammanlagt finns här tio gravar (Figur 13). Gravfältet är skadat, kanske

framför allt på grund av att man under senmedeltiden byggde skyttevärn av stenmaterialet från gravarna. Två av dessa skyttevallar syns också på Sidéns karta. På den östra sidan av udden (norr om Trolleken) finns tio gravar, både stensättningar och mindre rösen. Söder om den övertvärande muren finns 16 stensättningar och rösen fördelade på fyra olika grupperingar.

På gravfältet vid *Hjerteskeppet* har nyligen nya båtgravar upptäckts, denna gång utan rösen som överbyggnad. Minst två båtformade försänkningar i marken kan ses norr om ett av de större rösen, intill den stora dödisgropen. De är 16,5 och 17 meter långa och 6 meter breda. Dessa ser precis ut som de berömda båt-

Figur 13. Ett av de större rösen på det västra gravfältet, invid Hjerteskeppet. Foto: Jan-Henrik Fallgren

gravarna i *Valsgårde* norr om Gamla Uppsala.

Intressant i sammanhanget är också att ett gotländskt vikingatida dosformigt spänne är hittat någonstans i området. Förmodligen kommer det från någon av de mer förstörda "gravarna" öster om dagens Grankulla by (se Figur 2). Detta och de tidigare nämnda stora hundarna i *Nabberörsgraven*, liksom de nyfunna "fastlandsvenska" båtgravarna vid *Hjerteskeppet*, skulle kunna innebära att folk från olika delar av Östersjöregionen använt denna plats som hamn och omlastningsplats. Det är alltså mycket möjligt att flera av de begravda inte bara var ölänningar, utan även kom från andra delar av regionen – som Gotland, Mälardalen eller Östergötland – där liknande båtgravar i form av båtformade försänkningar nyligen har upptäckts och undersökts.³⁰

Platser där kombinationen av goda hamnförhållanden, topografiskt eller anlagda avgränsade ytor och rum, tillsammans med förekomst av hantverk, rituella aktiviteter och speciella monument, kan påvisas arkeologiskt på flera andra ställen i Norden. Sådana kända platser är t ex *Helgö* i Mälaren, *Stora Karlsö* utanför Gotland, *Frösön* i Jämtland, *Tysenøya* i västra Norge och *Samsø* i Danmark, men fenomenet är också känt från andra delar av Skandinavien och övriga Eu-

ropa.³¹

Ölands norra udde, med den goda naturliga hamnen och den heliga udden på den östra sidan av viken, har helt säkert utgjort ett mycket viktigt maritimt nav i Östersjön, inte bara för människorna på ön och i den närmaste regionen utan säkert också för alla som färdades på Östersjön under forntiden och senare. Viken med den heliga udden ligger mitt i en viktig farled och har sannolikt fungerat som en idealisk ankringsplats vid dåligt väder – en plats där man kunde invänta gynnsamma vindar, proviantera, eller möta andra sjöfarande från olika delar av Östersjöområdet.

³⁰ se Rundkvist & Williams 2006

³¹ se t.ex. Calissendorff 1964; Brink 2001: 92-96; Zachrisson 2004, 2009; Gustafsson 2016, 2017; Sundqvist 2016; Vikstrand 2020b

Referenser

Anderbjörk J E (1939) Nabberör i Böda. Undersökning av en märklig öländsk båtgrav, Kalmar läns fornminnesförening Meddelanden XXVII: 62–72

Andersen N H (1997) The Sarup enclosures – The Funnel Beaker Culture of the Sarup site including two causewayed camps compared to the contemporary settlement in the area and other European enclosures, Sarup vol. 1, Aarhus: Jutland Archaeological Society Publications XXXIII 1

Brink S (2001) Mythologizing Landscape. Place and Space of Cult and Myth, In: Stausberg M (Ed) Kontinuität und Brüche in der Religionsgeschichte, Berlin, New York: Walter de Gruyter: 76–112

Calissendorff K (1964) Helgö, Namn och bygd 52: 105–152

Cunliffe B (2001) Facing the ocean: the Atlantic and its peoples, 8000 BC-AD1500, Oxford: Oxford University Press

Det medeltida Sverige (DMS) (1996) Bd 4 Småland, 3 Öland, Axelsson R, Janzon K, Rahmqvist S (red), Stockholm

Fallgren J-H (1996) Högby sockens förhistoria, I: Högby socken på Öland. Löttorp

Fallgren J-H (2001a) Böda socken, I: Hagberg U E, Stjernquist B & Rash M (red) Ölands järnåldersgravfält Vol. IV, RAÄ och SHM

Fallgren J-H (2001b) Högby socken, I: Hagberg U E, Stjernquist B & Rash M

(red) Ölands järnåldersgravfält Vol. IV, RAÄ och SHM

Fallgren J-H (2006) Kontinuitet och förändring: bebyggelse och samhälle på Öland 200–1300 e Kr, Diss. Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet

Gibson A M (ed) (2012) Enclosing the Neolithic, recent Studies in Britain and Europe, BAR International Series 2440. Oxford: Archaeopress

Gustafsson N B (2016) Från kogg till grotta – ett oväntat fynd från Stora Karlsö, Fornvännen 111: 272–275

Gustafsson N B (2017) Från kust till kust – Gjuterifynden från Stora Förvar och Stora Karlsös roll i vikingatida fjärrhandel, I: Wallin P, Martinsson-Wallin H (red), Arkeologi på Gotland 2, Uppsala universitet och Gotlands museum: 243–252

Heide, Eldar (2011) The Holy Islands and the Otherworld: Places beyond water, Isolated islands in medieval nature, culture and mind, CEU medievalia 14: 57-80

Henderson J C (2007) The Atlantic Iron Age. Settlement and Identity in the First Millennium BC, London and New York; Routledge

Herring P (1994) The cliff castles and hillforts of West Penwith in the light of recent work at Maen Castle and Trelyn Dinas, Cornish Archaeology 33

Johansson M (2002) Östersjöhamnar med S:t Olofskapell, Uppsats om 12 poäng för VEMS (Viking and early medieval

studies), Uppsala universitet

Magnell O, Iregren E & Jennbert K (2024) Breeding, feeding and mobility among dogs in the elite in the Merovingian period – Analysis of dogs in the boat grave Nabberör, Öland, Sweden, *Journal of Archaeological Science: Reports* 56 (2024) 104558

Mikaelsson J (2020) *Funderingar kring en segelled över Öland, I: Teleman K (red.) Boken om Horn, Löttorp*

Rundkvist M & Williams H (2006) Report on the Excavation of a Viking Period Boat Inhumation and a Pre-Roman Iron Age Settlement with Bronze Casting Debris (online)

Sanmark A (2017) *Viking law and order: places and rituals of assembly in the medieval North*, Edinburgh: Edinburgh University press

Semple E C (1927) The Templed Promontoies of Ancient Mediterranean, *Geographical Review* 17

Semple S, Sanmark A, Iversen F, Mehler N (2021) *Negotiating the North. Meeting places in the Middle Ages in the North Sea zone, The society for medieval archaeology monograph 41*, London and New York: Routledge

Sharpe A (1992) *Treryn Dinas: Cliff Castles Reconsidered*, *Cornish Archaeology* 31

Steinsland G (2005) *Fornnordisk religion*, Natur & Kultur

Simek R (1993) *Dictionary of Northern*

Mythology, Woodbridge Suffolk

Sundqvist O (2016a) *An arena for higher powers: ceremonial buildings and religious strategies for rulership in late Iron Age Scandinavia*, Leiden: Brill

Sundqvist O (2016b) *Vapen, våld och vi-platser. Skändande av helgedomar som maktstrategi I det vikingatida Skandinavien*, Rydving H & Olsson S (red) *Krig och fred i vendel- och vikingatida traditioner*, Stockholm University Press

Towers R, Card N & Edmonds M (2015) *The Ness of Brodgar*, Kirkwall, UK: Archaeology Institute, University of the Highlands and Islands

Vikstrand P (2020a) *De Ölandia – från Öland. Öländska ortnamn och öländsk landskapshistoria*

Vikstrand P (2020b) *Karlevi: A Viking Age Harbour on Öland*, In: García Losquino I, Sundqvist O, Taggart D (eds) *Making the profane sacred in the Viking Age, Essays in Honor of Stefan Brink*, Turnhout, Belgium: Brepols: 99–108

Wallin P & Martinsson-Wallin H (2018) *Gothemshammar – a Late Bronze Age coastal rampart on Gotland*, *Fornvännen* 113: 65–75

Wickham-Jones C (2015) *Between the Wind and the Water: world heritage Orkney*, Oxford: Windgather Press

Wilhelmson H (2017) *Perspectives from a human-centred archaeology: Iron Age people and society on Öland*, Lund: *Acta archaeologica Lundensia*

Wilhelmson H, Price D (2017) Migration and integration on the Baltic island of Öland in the Iron Age, *Journal of Archaeological Science: Reports*, 12: 183-196

Whittle A, Healy F & Bayliss A (2011) *Gathering Time, Dating the Early Neolithic Enclosures of southern Britain and Ireland*, Oxford: Oxbow Books

Zachrisson T (2004) Det heliga på Helgö och dess kosmiska referenser, I: Andrén A, Jennbert K & Raudvere C (eds) *Ordning mot kaos: studier av nordisk förkristen kosmologi*, sid 343–388, Lund: Nordic Academic Press

Zachrisson T (2009) The mirage and the hillfort: Iron Age landscape and material culture on Stora Karlsö, *JONAS*: 39–47

På den nordligaste spetsen av Öland ligger idag Grankullaviken omgiven av en östlig och en västlig udde, liknande en gripklo. Men landskapet har förändrats stort över århundradena. Bebyggelse, öppna fält och skogar har i viss mån ändrat placering. Och framför allt har landhöjningen som pågått sedan istiden gjort att skillnaderna mellan järnålderns och nutidens landskap är stora. Under folkvandringstid och vendeltid (ca 400–700 e.Kr.) utgjorde den östra udden en omkring 5 kilometer lång och smal halvö, förbunden med fastlandet genom en knappt 100 meter bred landremsa i höjd med den gamla byn Grankulla. Den västra udden bestod då istället av flera mindre öar. Vid den här tiden var Grankullaviken inte lika skyddad som idag, utan liknade mer ett skärgårdslandskap. På den östra udden, inom naturreservatet Trollskogen, finns förutom ett 20-tal gravar, en stenmur som under denna tid avgränsade udden i öst-västlig riktning, men som idag inte når ned till vattnet. I denna text presenteras en ny tolkning av stenmurens funktion - som en avgränsning av en helig udde under järnålder.

